

169. szám.
1930. ii

Virágok piactól:

Dr. Illésfalvy V. Géza
és
Dr. Borikó Ferenc
együttműködésével munkák.

Debrecen, 1930. november 7. évi

Pály
c. és Pékán,

7. dolgozat. Előadások.
Debrecen 1930. nov. 8.

Előadások: Dr. Kerekes Géza
Debrecen, 1930. nov. 9.

Dr. Illésfalvy

Államtudományi doktori értekezés
a Közgazdaságtanból.

Írta: Varga Ferenc.

7 2706



Forrásmunkák:

Czettler Jenő: Szövetkezeti előadások. Pátria Irodalmi

Vállalat és Nyomdai R.T. Bpest.1922/23.

Dr. Márkus György: A községi üzemek várospolitikai és

közgazdasági szempontból. Franklin Tár-

sulat Bpest.1927.

Dr. Nagy Ferenc: Törvényjavaslat a Szövetkezetekről.

Grill Károly Bpest.1904.

Seidl Ambrus: Szövetkezeteink lényegesebb bajai. Athe-

naeum Bpest.1905.

Törvényjavaslat a gazdasági verseny sza-

badságát korlátozó megállapodásokról.

M.kir.Központi Statisztikai Hivatal: Statisztikai Ha-

vi Közlemények 1926-1930. évfolyamai.



A közüzemek szerepe a gazdasági életben,

különös tekintettel hazai viszonyainkra.

A.

Az üzemekről általában.

Gazdasági szempontból az üzemek olyan önálló vállalatok, amelyeknél a nagybani tőke vállalkozása érvényesül az ipari és kereskedelmi tevékenység szolgálatában. Az üzemek lényegének a meghatározásánál tehát a vállalat fogalmából indulunk ki. Erre vonatkozólag a közgazdasági rendszerek számos, egymástól eltérő definíciót állapítanak meg, a legfőbb jellemzőkben mégis mindegyik megegyezik, amikor azt a kockázatban jelölik meg. Karl Bücher szerint "A vállalat fizikai vagy jogi személyek saját számlára és veszélyre nyereség céljából folytatott gazdasági tevékenysé-

ge." A "saját számla" és a "nyereség" egyező jelleg minden vállalatnál, ha azonban a kockázatot, a veszélyt tesszük vizsgálódás tárgyává, úgy látjuk, hogy e tekintetben különbség van az egyes vállalatoknál. Ha a rizikót egy közjogi testület, az állam, város vagy község vállalja, akkor ezen vállalat már kiválik a magángazdasági üzemek köréből s bármennyire is szerepel itt a magántőke, a vállalat külső formája megváltozik, mert a finanszírozásban már közpénzek is szerepelnek s megjelenik a közüzem.

Ha az üzemekből a szempontból vizsgáljuk, hogy azok fenntartásában milyen tőkék szerepelnek, kétségtelen, hogy a közpénzek figyelembevételével két nagy kategóriát különböztethetünk meg. Az egyik csoport, melynél a magántőke érvényesül, a másik ahol egészben vagy részben közpénzek alkotják a tőkét. Ezen csoportosításon belül tovább analizálhatjuk az üzemeket, a felvetett kérdés szempontjából azonban a részletes csoportosítás szükségesnek nem mutatkozik.

- Az üzemek gazdaságos működéséhez elengedhetetlen jelleg, a vállalkozói nyereség s a közüzemek fenntartásának káros voltát kizárólag ebből a tényből könnyen levezethetjük. Nyereség nélkül a vállalat a célját el nem érheti s ha a ráfizetés és a szubvencionálás közpénzekből tölténik, ez az államra, városra vagy községe gazdasági szempontból hátrányt jelent s emellett a magánvállalkozás is károsodik. De az államnak vagy községnek még akkor sem lehet célja a nyereség szempontjából folytatott vállalkozása, ha az sikerrel is járna. Erre kifejezetten utal is a jelenleg érvényben lévő ipartörvény - 1922:XII. - végrehajtása tárgyában kelt 78.000/1923.K.M. sz. rendelet 7.-ik §.-a, amikor kimondja, hogy : "A községeknek nem feladatuk, hogy ipart üzenek."

A községek s közvetve az állam fenntartói az adóalanyok, kikkel szemben az állam versenytársként nem léphet fel, mert ennek természetes következménye az állam fenntartóinak, az adóala-

nyok adófilléreinek a csökkenése. Amint látjuk tehát az üzemek - akár sikeresen, akár e nélkül működnek - a gazdasági hatás szempontját véve alapul, az állam érdekeltségét nem képezhetik. Gazdasági, kereskedelmi és ipari érdekképviselők egyaránt mind sürűbben adnak kifejezést ennek az elvnek, rámutatván arra, hogy a közüzemek a magánvállalkozásnak a felvehetetlen verseny támasztásával - a valószínűben tehát versenytárs nélkül - monopól helyzetben vannak s emellett a legtöbb esetben üzleti eredményt nem is érnek el, vagy költségvetés szerű szubvencióval vagy pedig ráfizetéssel működnek.

A szó rideg értelmében azonban nem szabad kárhozottatni és ellenezni a közüzemek fenntartását. Kivételes, a köz érdekét képviselő helyzet-ugyanis nemcsak indokolja, hanem egyenesen megköveteli, hogy a vállalat az állami kezelés körén belül maradjon./:vasut, posta, távirda stb.:/ Ezeknek az üzemeknek a száma azonban mindinkább növekszik - az előbb említett szempont jelenléte nélkül - s a "közérdek"-et képező jelleg hovatovább teljesen eltűnik.

A hatósági üzemek működésénél a legfőbb szempont tehát a közérdek, melynek zavartalan kielégítése a magánvállalkozás által minden esetben nincs biztosítva. Ennek a szempontnak az érvényesülése dönti el, hogy a hatósági üzem fenntartása indokolt-e s ahol ezt a körülményt nem találjuk meg, ott a közüzem működését a magánvállalkozásra feltétlenül károsnak kell tartani. Látni fogjuk azonban, hogy a községi üzemek fenntartásának tulajdonképpeni célja - amit általánosságban el lehet mondani - nem a legfontosabb szükségletek kielégítésének a biztosítása, hanem - ha vannak is ilyen szempontok - ott találjuk a kereskedelmi momentumot, a tervszerű gazdasági tevékenységet, amely az anyagi előnyök biztosítása.

Igy jutunk el a hatósági üzem fogalmához, melynek keletkezéséről és fejlődéséről az alábbiakban lesz szó-

B.

A közüzemek keletkezése és fejlődése.

A községi üzemek keletkezése az ókorba nyúlik

vissza s a városi alkotás és vállalkozás nagyszerűségét Babilónia hatalmas vízművei már ekkor hirdetik. A községi üzemek rohamos fejlődését, amelyre a fejlett kulturájú Róma igen kedvező talaj volt, a középkorban nemcsak lanyhulás, hanem határozott reakció követte. A városi gazdálkodás inkább csak a városi földvagyon kihasználására - az erdő és mezőgazdaságra - irányul s a mai értelemben vett városi és ipari technikai üzemek nem voltak.

Az állami és társadalmi jólét emelése érdekében a merkantilizmus korában gyakran hangoztatott jelző volt a belföldi termelés fokozása és az import lehető csökkentése. A gazdasági politikusok úgy gondolták, hogy az állami üzemek létesítésével és fenntartásával az állam egyrészt elhelyezkedést nyújt a tőkének és a vállalkozásnak, másrészt pedig tömeges munkaalkalmak teremtésével közvetve szolgálja a nemzeti jólét emelésének a célját. A merkantilizmusnak a XV-XVI, századokban virágzó rendszerét a XVII-ik században a fiziokratizmus foglalja el s a nemzet vagyono-

sodásának súlypontját az őstermelésre helyezve, az állam és községeknek ipari és technikai vállalkozói tevékenysége mindinkább háttérbe szorul.

A XVIII-ik század első felében jelenik meg a közgazdasági tudomány színterén a kiváló nemzetgazda: Smith, aki "Inquiry into the nature and causes of wealth of nation" című nagy munkájában, ha nem is egészen a mai felfogás szerint, de tagadhatatlanul megpendíti a közüzemek gondolatát, amikor így ír:

"Az állam kötelessége, hogy létesítsen és fenntartsen oly közintézeteket és oly közmunkákat, melyek bár legnagyobb mértékben hasznára vannak a nagy társadalomnak, mégis oly természetűek, hogy jövedelmük az egyeseknek vagy kisebb számú tagoknak, az azokra tett költségeket meg nem téríti s amelyekre nézve tehát nem is lehet várni, hogy azokat egyesek vagy kevesek fognák létesíteni vagy fenntartani."

Azt mondja továbbá:

"Ezen közmunkák legnagyobb részét könnyen lehet úgy kezelni, hogy külön jövedelmet biztosítsanak, a-

mely elégséges saját költségeire anélkül, hogy bármikép megterhelnék a társadalom általános jövedelmét."

/:Enyedy Lukács-Pólya Jakab fordítása:/

Smith felfogásában is érvényesül már az a gondolat, hogy a közüzemek létesítése csak akkor indokolt, ha bizonyos szükségleteket közérdekből kell kielégíteni, de a magántőke a jövedelmezőség sivár volta miatt erre nem vállalkozik. Jóllehet a közüzemek létesítésénél az államot polgárai jólétének biztosítása érdekében ennek a gondolatnak kell vezetnie, ma már mindinkább előtérbe lép az állam tervszerű gazdasági tevékenysége, amely mindenkor feltételezi a kereskedelmi és pénzügyi momentumot s aminek természetes következménye, hogy ez a városnak, illetőleg az államnak anyagi előnyt jelent.

Kétségtelen, hogy a városok mint közületek az anyagi momentumot sokszor kénytelenek háttérbe szorítani, de a valóságos állami üzemeknél a pénzügyi kihasználás lehetőségének mindenkor adva kell lennie. Azokat az állami intézményeket, amelyeknél a pénzügyi szempont figyelembe nem jöhet, hanem tisztán a

karitativ, szociális, közegészségügyi és egyéb jóléti szempontok az irányadók, nem tekinthetjük közüzemeknek és azokat helyesen városi intézeteknek kell neveznünk. Az igazi állami üzemek tehát azok, melyek az állam közigazgatási gépezetétől, a rendes állami háztartástól különválasztott, külön vagyon és pénzkezeléssel és számadással bíró, kereskedelmi alapon működő, közhasznú célt szolgáló állami vállalkozások. Smith liberális gazdasági rendszere hatása alatt a közvélemény lassan mégis szembehelyezkedett a közüzemekkel. Főként a manchesterizmus küzdött nagy eréllyel az állam és városok mindennemű vállalkozói tevékenysége ellen, mert ezt az egyéni szabad cselekvési jogkör megkurtításának, a magánvállalatokkal szemben erkölcsstelen verseny támasztójának és az emberi fejlődést éltető teljes szabadság megölőjének tekintette.

A gazdasági viszonyok nyomása alatt mégis már a múlt század nyolcvanas éveiben megindul a modern állami üzemek kialakulása.

A merkantilista korszakban a közüzemek, mint ipar-

fejlesztési eszköz szerepeltek, napjainkban azonban egészen más indító okai vannak a közüzemek létesítésének, mely szoros összefüggésben áll a nagy városok kialakulásával. Ez a jelenség a falu elnéptelenedését vonta maga után, melyet a tudomány "Rural Depopulation" névvel jelölt meg. A falusi népnek ez a megmozdulása eredményezte a technikai fejlődésnek és a gyáriparnak a kialakulását.

Az agrárkrízis Európaszerte éreztette hatását ebben az időben s így érthető, hogy nagy arányokban indult meg a falusi lakosságnak a vándorlása a városok felé s szűkös kenyerét felcserélte a kínálkozó nagyobb keresettel. A technika rohamos fejlődése oly sok munkáskezet volt képes foglalkoztatni, hogy a városi lakosság mellett a falusi nép is megtalálta megélhetését a gyáripár szolgálatában.

Az állami vagy magánüzem harca a múlt század második felében a vasutak államosítása körül jegecesedett ki. A 70-es és 80-as években, amikor a magyar kormány a magyar vasutak államosításának nagy munkáját következetesen hajtotta végre, nem találjuk meg

a közvéleményben annak a nagy közgazdasági eszmeharcnak a nyomát, amely a nyugati európai államokban mindenütt visszahangzott. Ugyanis míg a vasutak államosítása más államokban egy nagy gazdaságpolitikai irányváltoztatással párhuzamos, addig Magyarországon az államosítás gondolata minden előkészítés és minden más hasonló irányu kísérő reformok nélkül lépett fel. Nálunk ugyanis nem egy átfogó nagy terv következtében, hanem a szükségesség vastörvényének engedelmeskedve jutott az állami közlekedési rendszer gondolata ugyszólván teljes egyeduradalomra. Teljesen gyakorlati irányu küzdelem folyt a magánvasuti társaságok ellen, amelynek legfőbb oka a tariffarendszerben található. Ez azonban még nem jelentette az állami és magánvállalkozás között az elvi harcot.

A közüzemeknek a mult század végéig való fejlődéséből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a nagy közhasznu közlekedési vállalatoknak állami kézbe való vételét és üzemben tartását a közvélemény sohasem kifogásolta. Így. pl. a vasut, posta, telefon, a távíró állami kézben való létének szükségességét min-

denki helyesnek tartotta.

Az állami üzemeknek ilyen terjeszkedése mellett főleg a városokban sok új munkaalkalomra nyílt lehetőség, amellyel együttjárt a városok gyors népesedése és az iparosodás térhódítása.

A városi népesedést vizsgálva Európaszerte azt tapasztaljuk, hogy a technika hatalmas fejlődése a városok lakosságának számát fél évszázad alatt megduplázta, sőt több helyen még ezt a szaporulatot is túlhaladta. Szolgáljon szemléltetőül az alábbi táblázat.

A lakosság volt:

	1870-ben.	1890-ben.	1910-ben.
Bécsben:	640.000	1.364.548	2.031.418
Prágában:	158.000	188.000	224.000
Londonban:	3.266.987	4.232.118	4.531.466
Moszkvában:	601.969	879.040	1.534.700
Párizsban:	1.842.957	2.424.705	2.822.135

1920-ban a megoszlás a következő volt. Itt már figyelembe kell venni a világháború szerepét, amely nemcsak a sok véráldozatot követelte, hanem hátrányosan

befolyásolta a gazdasági helyzet alakulását is.

1920-ig a lakosság száma a következőkép alakult.

Bécs: 1.841.000

Prága: 646.000

London: 4.483.000

Moszkva: 1.028.000

Párizs: 2.906.000

Hazai viszonylatban a következő táblázat mutatja a városi lakosság szaporodását.

	1870.	1890.	1910.	1920.
Budapest:	270.685	491.935	863.735	926.000
Debrecen:	46.111	56.940	90.153	103.000
Szeged:	71.022	85.569	115.306	118.000
Győr:	26.225	30.021	44.300	50.036
Miskolc:	21.535	30.048	51.459	56.982

A városiasodást nyomon követte az iparosodás, melyet az alábbi összehasonlítás szemléltet.

	Budapesten volt:	1870-ben.	1910-ben.
őstermelő:		7.4.‰.	1.‰.
iparos:		33.3.‰.	44.2.‰.
kereskedő:		7.2.‰.	13.2.‰.

A városi lakosságnak gyors szaporodása kihatással volt a városok beléletére is. Fokozottabb mértékben kellett gondoskodni a városi lakosság életlehetőségéről s az általános anyagi és szellemi jólétről. A közegészségügy, közélelmezés és a szociális szükségletek kielégítésének biztosítása hozta magával a városi üzemek /:csatornázás, világítás, közraktárak, kórházak, fürdők stb.:/ gyors elterjedését.

Igy kapcsolódik be a város és az állam, mint az összesség érdekeinek legfőbb képviselője a tervszerű gazdálkodásba, ami a közjólét előmozdítása mellett a városnak, illetve az államnak anyagi előnyt is jelentett.

A közüzemi probléma Magyarországon a jelen század elején lép fel s elindítója az állami vasművek nagymérvű terjeszkedése volt, amely a magánipart kezdte létalapjaiban fenyegetni.

A nagy vállalkozásban azonban mindinkább megjelennek a magánosok is és megindul a verseny az állam és polgárai között. A közüzemek előnyös helyze-

tével szemben is prosperál a magánvállalkozás s utóbbi mindinkább tért hódít.

Ez volt a fejlődés útja a világháborúig s megállapítható, hogy a háboru előtti időben a kormány közüzemi álláspontja azonos volt az érdekeltségével, ami azonban a háboru utáni időről sajnos, nem mondható el.

Jött a világháboru, amelynek gazdasági hatása a közüzemek fejlődése szempontjából speciális vonatkozású volt Magyarországra. A háborus anyaghiány és az azt követő kötött gazdálkodási rendszer európai, sőt világjelenség volt, amely azután különböző jellegű hatósági vállalatok alakításának lett a talaja. A világháboru befejezésekor Magyarországon 58. központ, bizottság vagy iroda neve alatt működő szervezet ellenőrizte a közszükségleti cikkek forgalmát s megállapíthatjuk, hogy az állam háborus anyaggazdálkodása sokkal inkább egy liberális gazdasági politika követelményeinek felelt meg, mint az a háboru utáni gazdasági politika, amely a hatósági üzemeknek minden rendszernélküli szaporításában csucsosodik ki, ami a ma-

- gánvállalkozásra súlyos hátrányt jelentett.

A magyar közüzemi kérdés súlyosságát éppen az teszi, hogy eltérően a nyugaton tapasztalt fejlődéstől, a háboru befejezése után sokkal erősebb lendületet vesz a hatósági üzemek alapítása, fellép az üzemek öncélusága a magángazdasággal szemben s mind erősebben bontakozik ki a más gazdasági rendszer alapján álló hatósági üzemeknek tömör falanksza.

A háboru után Európa-szerte visszahatás mutatkozik az államoknak a háboru alatt megerősödött gazdasági tevékenységével szemben. A magyarországi fejlődés ettől eltér. A kivételes intézkedések által a kormány hatalma megnövekedett s a meglévő szervezetek elépítését egyáltalán nem találta célirányosnak, hiszen ez egyuttal a hatalom csökkenését és az önkorlátozást is jelentette volna. Az új politikai törekvések azokat a szervezeteket, amelyeket a háboru teremtet meg, a saját hatalmi érdekeiknek megfelelően igyekeztek felhasználni s az egymást követő politikai irányzatok mind megegyeztek a közüzemek sza-

porítására irányuló törekvésben.

Külföldön, különösen 1920-1922 között megtörik a közüzemek terjeszkedésének folyamata, ami különösen két főokra vezethető vissza. Először a közüzemek háboru alatti eredménytelenségére, hibáira, tévedéseire és veszteségeire, párosulva azzal a bizalmatlansággal, amely a közfelfogásban velük szemben fellépett; másodszor a majdnem valamennyi közüzem háboru utáni súlyos pénzügyi helyzetére. Ezek a tapasztalatok vezettek Európa-szerte a kommercializáláshoz, vagyis az üzemeknek a kormányhatóságtól való, többé-kevésbbé függetlenítéséhez, költségvetéseinek az állami költségvetéstől való szétválasztásához.

Az üzemek kommercializálásának általában két formáját találjuk: az egyik az állami üzemek költségvetési különállása, a másik az üzemeknek részvénytársasági formájúvá való átalakítása.

A kommercializálás azonban azzal a nagy veszéllyel jár, hogy a vállalatok tisztán fiskális célt szolgálnak és szem előtt tévesztik azokat a közérdekeket, amelyek a közüzemi keletkezésüket hívták élet-

re. Egy kommercializált közüzem tulajdonképpem megtagadása azoknak az elveknek, amelyek miatt az illető vállalkozási ág elvonatott a magántőke elől.

Az állami beavatkozás elleni visszahatás különböző formákat öltött. A háborus üzemek tetemes részét felszámolták, sőt hasonló sorsra jutott Olaszországban a békebeli üzemek nagy csoportja is. A megmaradt üzemeket részben elválasztották a miniszterialis igazgatástól - ezek autonómiát nyertek - vagy pedig részvénytársasági formát vettek fel.

A külföldi példát összehasonlítva hazai viszonyainkkal azt tapasztaljuk, hogy az évszázados fejlődést a világháború általában megakasztotta, Magyarország azonban kivételt képez. A nagy világégés után a közüzemek terjeszkedése nálunk erőteljesebb lett mint volt, külföldön pedig visszafejlődést látunk. A két ellentétes irányú fejlődésnek csak természetes következménye volt, hogy a bekövetkezett eredmény gazdasági hatása is két szélsőséges tendenciát mutat.

A külföldi törekvés - a közüzemek fokozatos leépítése - odavezetett, hogy a súlyos gazdasági hely-

zetben a legtöbbet nélkülözött társadalmi osztály, a kisiparosok részére mind több és több munkaalkalom kínálkozott. Ebben a lehetőségben osztozik nem kis mértékben a közüzemek leépítését célzó politikának az érvényesülése. A világjelenségként mutatkozó gazdasági krízis közepette ennek a szempontnak az érvényesülése az a körülmény, hogy Francia, Olasz és Németországban ipari munkások iránt kereslet mutatkozott. Így indult azután meg a munkanélküli iparosok tömeges kivándorlása s ezért van főleg Francia és Olaszországban igen sok idegen származású munkás. A fokozatosan rosszabbodó gazdasági helyzet kényszerítő hatásaként ezekben az országokban a bevándorlás mindinkább korlátokra talál, melyet a hazai viszonyok, a megcsökkenő kereslet és fogyasztóképeség váltott ki és odavezetett, hogy ma már a technikailag legfejlettebb országban: Németországban is aggasztóan nő a munkanélküliek száma. /:Ma már meghaladja a 3. milliót.:/

Ez a fejlődés bontakozik ki Magyarországon is, hi-

szen ez általános gazdasági jelenség, amely alól egy állam sem vonhatja ki magát, de hazai viszonyaink ebben a tekintetben lényegesen rosszabbak. A közüzemek vezetésében érvényesülő szellem és a racionalizálatlan, főleg ipari termelési politika nagy mértékben oka annak a helyzetnek, amelyhez a magyarországi fejlődés elérkezett. Ipari telepeink nagy része, bányáink csaknem egészen elvesztek, fatermelésünk erdők hiányában nincs és teljesen az importra szorulunk, de mindenért nem tehetjük csak Trianont felelőssé.

Az állam és közérdek célját a rendszeres és tervszerű gazdasági tevékenység nem képezheti azon a téren, ahol ezt a közérdek nem indokolja s a további közérdekű és előnyös hatású fejlődés iránya csakis a fokozatos leépítés lehet, amely álláspontot és törekvést a gazdasági, kereskedelmi és ipari érdekképviseltek karöltve a legteljesebb mértékben képviselnek.-

C.

A közüzemek csoportosítása.

A közüzemek csoportosítása különböző szempontok-

ból történhetik. A sok felosztási mód közül az alábbiakban csak azok lesznek feltüntetve, amelyek főleg gazdasági vonatkozásban s elsősorban a magánvállalkozással szemben bírnak jelentőséggel. E felosztási rendszerek közül a következők a nevezetesebbek:

Wagner rendszere:

Pénzügytani alapon osztja fel a közüzemeket. Rendszerében két főosztályt különböztet meg.

1./ Monopól jellegű üzemeket és

2./ magánjellegű üzemeket.

A monopól jellegű üzemek legfőbb ismérve a jövedelemben mutatkozik, amely adójellegű. Ilyenek a só, dohány, lőpor, lottójövedék stb. Ezek az üzemek teljesen állami kezelésben vannak, mely a közérdek által nemcsak indokolt, hanem kívánatos is s az államnak kötelessége, hogy a szükségletek kielégítésére korlátozott számban rendelkezésre álló javak tekintetében egyedül az állam disponáljon. Innen van a monopól jelleg.

A második csoportban említett magánjellegű közüzemek, az államnak vagy a városnak közvetett érdekeltségei. Ezen felosztási mód szerint csoportosít-

hatók a közüzemek abba a kategóriába, amely az állami beavatkozást semmiféle indokkal nem tudja alátámasztani s ezek az üzemek a magánvállalkozás legerősebb versenytársai. Az állami érdekeltségnek ezen csoportjában, a közüzemeknek még két körét ismerhetjük fel. Az egyikbe azok az állami érdekeltségi vállalatok tartoznak, amelyekről köztudomásu, hogy az állam alapításai, ezt még kormányjelentések is elismerik, nem mutatható ki azonban róluk, hogy az állami hitelszerveknek érdekeltségi körébe tartoznak s nem szerepelnek a tárcarészcsoportok között.

Ilyen vállalatok pl. a Magyar Távirati Iroda, mely eredetileg önálló kereskedelmi jelleggel bírt s ezen önállóságát a forradalmi kormány szüntette meg. A sajtóiroda ezáltal hivatalos szervvé lett. A Magyar Távirati Iroda 1921-ben alakult részvénytársasági alapon s egész sereg leányvállalata van. Legkiterjedtebb körű a Magyar Telefonhírdő és Rádió r.t.

Az ezen csoportba tartozó vállalatok legnagyobb része a földművelésügyi tárcával kapcsolatos.

A második körbe tartozó vállalatok azok, amelyek az állami üzletrészmajoritású hitelintézmények és szövetkezeti központok konszernjébe tartoznak. Ebben az osztályban a legnagyobb jelentőségű kétségtelenül az Országos Központi Hitelszövetkezet konszernje, melynek két legnagyobb érdekelttsége: a Futura és a Hangya. Az utóbbi jóval korábbi keletkezésű s a Futura az Országos Központi Hitelszövetkezetnek és a Hangyának közös alapítása. A Hangyánál az állami eredetű közvetett üzletrészvagyon körülbelül 33-34 %-ot tesz ki, amely tekintélyes összeget képvisel a 9.339.712 pengő jelenlegi alaptőkében. A Futuránál az állami tőke közvetett részesedési aránya körülbelül 51. %-ot tesz ki.

E két nagy állami érdekelttség körülbelül 2000. főfőkéntézetten működik, felvehetetlen versenyt okozva a magánvállalkozásnak, főleg a kereskedelemnek. Működésükre hűségezen mutat rá Arany Sándor, a Magyar Gazdák Szemléjének 1930. évi 7-8. számában megjelent közleményében, melyben különösen a háborút

követő évek viszonyait mutatja be e két nagy vállalat vezetési szellemén keresztül.

Schell rendszere:

Ez a rendszer főleg a városi üzemek csoportosításánál nyer érvényesülést a városi vagyon és háztartás szempontjából. E rendszeren belül megkülönböztethető osztályok a következők.

- 1./Jéléti célú intézmények,
- 2./az állam vagy község házi szükségleteit fedező ipari intézmények,

3./olyan ipari üzemek, melyeknek a haszna tulajdonképpen nem más, mint fogyasztási adó, amely a számadásokban mint nyereség jelentkezik,

4./ebbe az osztályba azok az üzemek sorolhatók, amelyek a városi vagyon kihasználására alakulnak s melynek folytán a jövedelem nem adó, inkább tőkekamat.

Fuchs rendszere:

- a./ üzemek saját célú termelésre,
- b./ termelés a forgalom részére, melyek között ismét megkülönböztethetők:

1./ intézmények, melyeket a lakosok használnak.
Ezek főleg egészségügyi és forgalmi üzemek.

2./Termelő üzemek /:viz, gáz, világítás.:/

3./ Ipari üzemek /:élelmiszer, gyógyszer, erő-
szolgáltatási üzemek.:/

Max Ried rendszere:

a./ szerzési vállalatok, /:bánya, fürdő:/

b./ intézmények,/:vasut, nyomda, vízmű:/

c./ közérdekű vállalatok.

A községi üzemek csoportosításánál egyik legelfogadottabb módszer Basch rendszere.

A községi üzemeknek főleg pénzügyi vizsgálata szempontjából egyik legáttekintőbb felosztási rendszer. E rendszeren belül a közüzemeknek mindössze két csoportját különböztetjük meg, de az elhatároló vonal olyan jellegű, hogy a felosztás szempontjából kitüzött célt a legteljesebb mértékben megvalósítja és a közüzemeknek két legjellegzetesebb formáját adja.

Az első csoportba a kereskedelmi jellegű üzemek

tartoznak, melyeknek vezetésében a kereskedelmi jelleg érvényesülése céltudatos és hivatásbeli. A második csoportba azokat a közüzemeket soroljuk, amelyeknek vezetésében az általános jóléti szempontok az irányadók. Ide tartoznak a közigazgatási üzemek, vagyis az intézetek. Vannak közgazdasági írók, akik az intézeteket nem tekintik közüzemnek. Ezeknek az íróknak a felfogásában a közüzemi jelleg meghatározójaként a pénzügyi jelleg szerepel s a kihasználás lehetősége a döntő körülmény, mely ha nem érvényesül - a vállalat fennállása az államnak, városnak anyagi előnyt nem jelent - nem közüzemmel állunk szemben, hanem azokat egyszerűen városi vagy állami intézeteknek tekintik.

Érdekes ebben a tekintetben Dr. Márkus Györgynek a felfogása, aki "A községi üzemek a várospolitikai és közgazdasági szempontból" című munkájában mindjárt a községi üzem fogalmának a meghatározásánál kijelenti, hogy a kizárólag karitativ, szociális, közegészségügyi és egyéb jóléti városi intézménye-

ket közüzemeknek nem lehet tekinteni, hanem azok városi intézetek. Ezen megállapításával szemben a közüzemek felosztásánál, amikor a különböző rendszereket tárgyalja, Baschnak a rendszerét értékeli a legtöbbre, aki az intézeteket a közüzemek egyik külön osztályának tekinti.

Az egyéb és részletesebb felsorolásoktól eltekintve megállapíthatjuk, hogy a különböző szempontok vizsgálata szerint mindmégannyi osztálya különböztethető meg a közüzemeknek. A tanulmány szempontjából kétségtelenül az állami, illetve a városi háztartásnál mutatókozó szerep szempontja a legfontosabb. Az európai viszonyoktól eltekintve, - ahol a közüzemek általános visszafejlesztésére való tekintettel nagy jelentőséggel e kérdés nem bír - Magyarországon különösen a háboru befejezése óta azt látjuk, hogy úgy az állam, mint a városok háztartásában a közüzemek jelentékeny szerepet visznek.

D.

A közüzemek előnyös helyzete.

A közüzemek működésének a kitűzött gazdasági, szociális és pénzügyi célok megvalósulása szempontjából való vizsgálatnál arra a megállapításra jutunk, hogy a legtöbb és a legfontosabb közüzemeknél /:a közérdekű vasut, posta, távirda stb. ebből a szempontból nem vehető figyelembe:/ az eredmények egyáltalán nem állnak arányban a célkitűzésekkel. Ez az eredménytelenség különösen azért figyelemreméltó, mert a közüzemeknek céljaik elérésére olyan eszközök is rendelkezésre állanak, amelyekhez a magánvállalatok soha hozzá nem juthatnak. Ezeknek az eszközöknek az alkalmazását jogosan kifogásolja a magánvállalkozás, mert nem csupán a monopólisztikus üzemeknek állnak rendelkezésére, hanem az egyéb hatósági üzemek is az egyenlőtlen versenyeszközök birtokában végzik a maguk üzleti számítását. Ezek az eszközök, melyek csak a hatósági üzemek működésénél érvényesülnek s a magánvállalkozás területén ismeretlenek, a következők.

a./ Olcsó hitel:

Ha csak az 1924/25-1928/29. állami költségvetési

évek beruházási programját nézzük azt látjuk, hogy ezekben az években a kormány nem kevesebb, mint 17,900.000 pengőt fordított árpolitikai célokra. Ebből az összegből lényeges rész esik vállalatok részvényjegyzésére s ebből folyósítottak nagyobb összegű forgótőkéket is. A Futura működését 3. millió aranykorona 4. %-os, 15. évre szóló állami kölcsönnel kezdte meg. Az államilag finanszírozott szövetkezetek áru értékesítés céljára 3,100.000 pengővel szerepelnek, a Hangya üzletrészjegyzésére 2,300.000 pengő jut. Az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ 3,900.000 pengő olcsó kamatozású hitelben részesült. A Falusi Kislakásépítő Szövetkezet 36,900.000 pengő hitelt kapott.

Leromlott gazdasági helyzetünkben a hitel ellátás kérdése az egyik legfontosabb probléma. Jellemző e kérdésben az állami üzemek rendkívüli előnyös helyzete. Mindennél fényesebben mutat rá erre a Földművelésügyi Minisztérium érdekeltségéhez tartozó Horticultura Magtermelő és Értékesítő Szövetkezet rövid működése. Ennek a szövetkezetnek félmillió

pengő tőkeszükségletéből a Földművelésügyi Kormány 66. %-ot vállalt magára. A vállalat 1928-as üzlet-
évét veszteséggel zárta, amit azonban nem vitt a nyilvánosság elé s veszteségét, amely meghaladja a 300.000 pengőt, az 1930. évi közgyűlésen bemutatott mérlegben mint a részjegyzők tartozását tünteti fel. A szövetkezet közgyűlése a veszteséget az 1928-ban fennállott részjegyek arányában a részlettulajdonosokon akarta behajtani, ezt a határozatot azonban a Törvényszék megsemmisítette és kötelezte a szövetkezetet, hogy haladéktalanul hívjon össze új közgyűlést, amikor is a vezetőség kénytelen volt új mérleget készíteni s a veszteséget nyilvánosság előtt is elismerni.

Ilyen gazdálkodás mellett is könnyen jutnak a hatósági üzemek állami vagy városi kölcsönhöz, ezzel szemben a magánvállalatok hiába esedeznek magaskamatozású kölcsönökhöz. A hazai ipar fejlesztéséről szóló 1907:III.t.c. intenciója csak kivételes esetekben jut a megvalósulásig.

A kedvezményezett közüzemeknek nyújtott olcsó

hitel legfontosabb kihatása az, hogy nyereségesnek tünteti fel a tényleges deficitben lévő vállalatokat.-

b./ Adó és illetékkedvezmények:

Második s egyik szintén igen nagy versenyelőnye a közüzemeknek a közterhek viselésében mutatkozó kedvezmény is. A hasonló helyzetben működő magánvállalatok kénytelenek mind viselni az összes közterheket, amely a vállalat pénzügyi helyzetére igen nagy befolyást gyakorol. Külföldön a részvénytársasági formában dolgozó közüzemek minden megkülönböztetés nélkül viselik a közterheket, hazai viszonyaink ebben a tekintetben lényegesen mást mutatnak.

Társulati adórendszerünk olyan versenyeszköz-höz juttatja a közintézményeket, amelyekkel szemben a magánvállalkozás csak az árkalkulációban védekezhetik, ami már magában véve is tekintélyes hasznot biztosít a közüzemeknek. Társulati adórendszerünkben a pénzügytan két sarkallatos elve van figyelmen kívül hagyva, amikor egyrészt megállapítja

az adómentes vállalatok osztályát, másrészt a vállalatok gazdasági csoportja szerint eltérő kulcsot állapít meg. Ezen rendelkezések szerint a nagy vállalatok egész csoportja élvez állandó mentességet a társulati adó alól. Vezető helyen itt az Országos Központi Hitelszövetkezet szerepel. A törvény végrehajtása tárgyában kiadott rendelet még a haszonhajtás céljából alakított városi közüzemek részére is megadja ezt a kedvezményt. Nyilvánvaló ebből, hogy a fogyasztói járadék elérésére törekvő magánosok innen szerzik be szükségleteiket.

A magánvállalatok adójának kulcsa 16-40.% között mozog, aszerint amint a vállalat adóköteles évi nyeresége az alaptőke 20-40. %-a között fluktuál. Ezzel szemben a közüzemek adókulcsa ugyancsak az elért eredmény alapján 5-15. % között váltakozik, tehát a magánvállalatok adójának legkisebb kulcsa - 16.% - ott kezdődik, ahol a legmagasabb adóteher alá eső közüzemi vállalaté végződik. Ez annyit jelent, hogy meghaladja a magánvállalatok adókulcs-minimuma a

közüzemek adókulcsának a maximumát.

Az adózás terén a második kedvezmény a forgalmi adónál jelentkezik. A közüzemek ugyanis mentesülnek a 2. %-os forgalmi adó fizetése alól. abban az esetben, ha közszállításokat kórházak, menházak, árvaházak, tehát állami vagy községi intézmények részére teljesítik.-

A kincstár személyes illetékmentessége alapján közszállításoknál szerződés és nyugtailletéket nem fizet, ami 2.5. %-os hasznót jelent az árkalkulációban. Ez a kedvezmény nemcsak a deklarált állami üzemekre terjed ki, hanem vonatkozik a kincstár tulajdonában lévő magánvállalati üzemekre is.

A jelzálog hitelügyleteknél az 1929:XX.t.c.-ben személyes illetékmentességet nyertek a Magyar Földhitelintézet, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete és a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége úgy, amint azt az Országos Központi Hitelszövetkezet bírja.-

A kölcsönügyleteknek a kötvény és nyugtabélyeg

alakjában való megadóztatása méltánytalan, melyet az adósok súlyos helyzetére való tekintettel a törvényhozás is elismert, amikor felhatalmazást adott az 1927:V. törvénycikkben a pénzügyminiszternek arra, hogy az "ujabban keletkezett viszonyokkal" számolva, indokolt esetben az okirati, törvénykezési és közigazgatási illetékek alól rendeleti úton állapithasson meg személyes vagy tárgyi illetékmentességeket vagy illetékkedvezményeket.

Ezekkel az "ujabban keletkezett viszonyokkal" főleg a Takarékok és Bankok Egyesülete foglalkozott s az ennek nyomán megindult akció eredményezte, hogy a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének illetékkedvezményeiről szóló törvényjavaslatban foglalt kedvezményeket, amely az intézet által nyújtott jelzálogos kölcsönökről kiállított kötelezvények és tartozás átvállalási okiratokat illetékmenteseknek nyilvánította, a törvényhozás által kiterjesztést nyert a Magyar Földhitelintézet és a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége ja-

vára kiállított említett okiratokra is azzal, hogy illetékmenteseknek nyilvánítottak a kölcsönre vonatkozóan az intézet nevében kiállított okiratok is. Tekintve azonban azt, hogy az említett három intézet a hitelt kereső közönség igényeinek csak egy kis töredékét képes kielégíteni, így a hitelt igénylőknek csak egy nagyon kis hányada jut abba a helyzetbe, hogy a kedvezményekhez hozzájuthasson, különösen, ha figyelembe vesszük azt is, hogy ez intézetek házakra kölcsönöket egyáltalán nem folyósíthat.

c./ Városi vám és fuvarkedvezmények:

A közszolgáltatások között jelentékeny tényező a városi vám, mely a középkori árumegállítási jogból fejlődött ki. 1896. óta a városi vámok beviteli vámokká alakítottak át és terhelik valamely város területére behozott valamennyi árut. Fiskális célon túlmenő irányzat e vámokban általában nem mutatkozik - főleg az értékrendszer alapján vannak kidolgozva - kivételt képeznek azonban az egyes városok

közüzemek által termelt cikkek vámterhei. Ilyen esetekben a vámtételek megállapítása kívül esik az értékrendszer szabályain s a magánüzemekkel szemben mint retorzió jelentkezik.

Ugyancsak jelentős előnyhöz jutnak a közüzemek a fuvarkedvezmények által. Az állam az évi szállítvány nagyságához mértén kedvezményt nyújt. A méreteiben rendszerint nagyobb közüzemek előbb elérik azt a kontingenst, amely után a kedvezményt igénybevehetik s így ezen helyzetüknél fogva is előnyben vannak a magánüzemekkel szemben.-

d./ Jogi monopóliumok:

A közüzemek között nemcsak a versenyzemek, hanem a tényleges monopóliumot élvező üzemek nagy része sem alapszik törvényes kiváltságon. A jogi monopóliumok között az első helyet az állami egyedáruságok foglalják el, ugymint a dohány, só, lőpor, lóttó stb. Regálén alapul a posta, telefon, távíró üzem és mint legujabb kizárólagossági jog a rádióleadó-üzem fenntartása. A jogi természetű monopóliumok ter-

jeszkedése a legujabb időben is tart. Ezt igazolja az 1930:XVI.t.c., a közhasználatu gépjárművalalatokról szóló törvény, melynek rendelkezése szerint a rendszeres automobiljárat létesítése és fenntartása az állam fenntartott jogát képezi.-

e./ Hatósági propaganda:

Az 1927:V.t.c. bár felhatalmazást ad a kormánynak arra, hogy a hasznos hatósági üzemeket felülvizsgálja és szükség szerint egybeolvassza, leépítse vagy megszüntesse azokat, ez a felhatalmazás azonban a hatósági üzemek körében sok zavart nem okozott, mert a törvény életbelépése után már mindjárt ellentétes intézkedések tétettek a kormány képviselői részéről.-

Az egyes miniszteriumok érdekeltségéhez tartozó üzemek vezetésében magasrangu állami tisztviselők szerepelnek, ami már magában véve is előnyt jelent, de ettől eltekintve a hivatalos propagandának is nagy szerep jut.

A Tufa Művek gyártmányainak az elhelyezését pl. a belügyminiszter a 81.466/1928.B.M. sz. körrende-

lettel külön propagálta. Az állami és városi építkezéseknél ennek a propagandának meg is volt a maga nagy hatása és a beruházásoknál a F.A.K.SZ. útján a Tufa Művek nagyon jó üzletet csinál, de jól jár a F.A.K.SZ. is, amelynek előnyös szerződése van a Tufa Művekkel s magánosok részére is ugyanazt az árat szabja meg, mint amilyent az állami építkezéseknél számít fel.

Az ilyen rendelkezések nemcsak a kisipar szempontjából sérelmesek, hanem sértik a Közszállítási Szabályzat előírásait is.

f./ Előnyös helyzet a közszállításoknál:

A magánüzemek részéről évek óta hangoztatott panasz, hogy a hatósági üzemek a közszállításoknál előnyös helyzetben vannak és a legtöbb esetben szállításaikat rövid úton, versenytárgyalás kiírása nélkül nyerik el. Az ennek következtében előálló helyzet olyan, hogy a verseny feltételek egyenlőtlensége miatt a magánüzemek a konkurrenciát fel sem vehetik. Így jutnak szinte monopolisztikus helyzetbe az Állami Gépgyár, Országos Ruházati Intézet, Állami Nyom-

da s különösen a fővárosi iparosok és kereskedők szempontjából igen hátrányos Községi Élelmiszerüzem. Több-kevésbbé hasonló előnyös helyzetben vannak a többi közüzemek is.

Ezeknek a súlyos anomáliáknak a megszüntetése érdekében az újonnan életre hívott Országos Ipartanács erősen küzd s az országgyűlési tárgyalás előtt álló iparfejlesztési törvény tervezetében a kormány kötelességévé teszi a közüzemek felülvizsgálását és a felesleges üzemek felszámolását. Nehogy e rendelkezés is irott malaszt maradjon az iparfejlesztési törvény záros határidőt fog megállapítani, amelyen belül a kormány köteles lesz a törvényhozásnak kimerítő jelentést tenni a hatósági üzemek likvidálásáról.-

E.

A közüzemek versenye.

Herbert Hoover, az Egyesült Államok elnöke mondta egyik beszédében: " A hatósági üzem nem tűri a konkurrenciát, a bürokrácia nem tűri az üzletfelek

függetlenségének szellemét és az alattvalói gondolkozást terjeszti el a mindennapi életben."

Ez a megállapítás érvényesül a magyar közüzemek működésénél, amikor az állami hatóság tekintélyének palástjába öltözködik az adófizetők kockázatával folytatott vállalkozás a magánüzemekkel való verseny küzdelmeiben.

A közüzemeknek az előbbi fejezetben felsorolt rendkívüli előnyös versenyfeltételekkel való felruházása olyan helyzetet teremt a konkurrencia terén, amely már a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V.t.c. rendelkezéseinek alkalmazásba vételét kívánja meg.

Röpke professzor a "Handwörterbuch der Staatswissenschaft"-nak a közüzemekről szóló fejezetében kifejti, hogy a hatósági üzemek versenye olyan sajátosságokat mutat fel, amelyeket jogosan lehet veszélyeseknek érezni. Az a kettősség, amelyet az állam mint szuverén és mint "üzletember" jelent, gyakran kísértetbe hozza, hogy hatalmát a gazdasági harcban is mérlegbe dobja és ezzel vagy az alacsonyabb

rendű üzletvitelnek következményeit egyenliti ki vagy pedig a magánvállalkozást teszi lehetetlenné. Az egyik éppen úgy elvetendő, mint a másik.

Balfour Browne-t idézi lord Avebury a közüzemekről írt klasszikus munkájában:

"Az a hitem, hogy a tisztességes verseny a kereskedelem éltető levegője. De azt nem tudom elhinni, hogy tisztességes verseny az, amikor valamely terület, amely mögött ott van az adózók pénze, versenyre száll a nyílt piacon a magánvállalkozókkal.

Jürgen Brandt "Die wirtschaftliche Betätigung der öffentlichen Hand" című munkájában a közüzemek által teremtett egyenlőtlen versenyről azt mondja, hogy gazdálkodásuknál fennáll az a veszély, hogy a hatóságok illetéktelen befolyása érvényesül. Különösen megvan pedig ez a lehetőség, ha az imperium a közületek magángazdasági céljainak szolgálatába áll. A hatósági tekintéllyel való visszaélés megátolja, hogy a közüzemek a szabad verseny nevelő hatásában edződjenek meg.

Megállapíthatjuk, hogy amikor a hatósági tekintély üzleti vállalkozásokba bocsájtkozik, akkor többnyire bizonyos, hogy kereskedelmileg gyengébbnek érzi magát és oly eszközöket használ fel, melyeket a tisztességes verseny elvei nem ismernek. Mindez pedig azért van, mert a közüzemek vezetői abban az igyekezetükben, hogy az üzem sikereket mutasson fel, a közjót azonosítják üzemeik érdekével.

Ezeknek az eszközöknek az alkalmazásában azután addig mennek, hogy nem elégednek meg csupán a közüzem megvédésével, hanem azokat is igénybeveszik, amelyek alkalmasak a magánvállalkozásban szereplő versenytársak letörésére.

A közüzemek előtt ilyen formán nyitva volt az út az előnyök felhasználásával a lehető legnagyobb haszon elérésére. Végnélküli azonban ez a folyamat sem lehetett. Külföldön a reakció ebben a tekintetben is intenzívebb volt, mint Magyarországon, mert míg hazai ipartörvényünk azzal a jámbor intézkedéssel igyekezett segíteni ezen, hogy a hatósági üzem csak elő-

zetes miniszteri engedély alapján és a közérdek^{vel}vin-
dokolt esetben folytathat valamilyen ipart a kézmű-
ves jellegű iparüzés szokásos keretein belül, addig
külföldön és elsősorban a fejlett iparu és kereske-
delmű Németországban ezzel szemben megtorló intézke-
désekét látunk.

Igy a Reichsgericht - a legfelsőbb német bíró-
ság - kimondotta, hogy a protekcionált üzemek üzle-
ti propagandájában a hatósági szolgálat érvényesülé-
se kimeríti a tisztességtelen verseny tényálladékát
s ez az eljárás sérti a jó erkölcsöket. Különösen ki-
emeli, hogy az állam vagy város közigazgatásában ma-
gas tisztségeket betöltő egyének befolyása érvénye-
sül s nem indokolható, hogy valamely üzem propagan-
dája érdekében kifejtett tevékenységükben - hivata-
los működésükön kívül állva - mint magánszemélyek
szerepelnek. Így az állami és városi tisztviselők
érdekelt személyek lesznek s számukra sem lesz kö-
zömbös a közüzemek üzleti eredménye. Hogy mit jelent

ez az államra illetőleg a városokra, erre világosan rámutat lord Avebury "A község és állam mint vállalkozó" című munkájában, melyben az angol városok közüzemeit és ezeknek a községek háztartására gyakorolt hatását teszi vizsgálódás tárgyává. A mutatkozó hátrányos helyzetet így festi: A törvényhatóságoknak annyi törvényes funkciójuk és kötelességük van, hogy lefoglalják minden energiájukat és erejüket s ezeknek az ügyeknek lelkiismeretes ellátása a tisztviselőktől olyan szorgalmat és annyi időt kíván meg, hogy hivatásuknak pontos és jó betöltése mellett a közüzemek anyagi előnyeinek a biztosításában nemcsak, hogy nem vehetnek részt, hanem ott helyük sem lehet. Az ipari és kereskedelmi vállalkozás együttjár az adóságok növelésével, amit az államnak vagy városnak nemcsak visszafizetni kell, hanem ebből még hasznot is kell elérni. Így kapcsolódnak be mint hitelforrások magánszemélyek is s ha állami vagy városi tisztviselők is részvényesekké lesznek már semmilyen in-

dok sem hozható fel annak védelmére, hogy a tisztviselők közreműködhetnek anélkül is, hogy érdekelttek lennének.-

A községezés beavatja a községet a tőke és a munka közötti vitába. Az erőteljes terjeszkedés következtében a városi alkalmazottak száma erősen gyarapodik, ami pedig egyáltalán nem kívánatos, mert a hatalmas bürokrácia autokráciát jelent. Ez a folyamat a hivatalnoki kar uralmához vezet, ami osztályuralmat jelent s a polgárságra nézve feltétlenül káros hatásu. ^{erre} vonatkozólag érdekes adatot közöl lord Aberbury, amely szerint Manchesterben a községi alkalmazottak száma a választók 15. %-át képezi, annak könnyen lehet az eredménye az, hogy a választók pressziója a törvényhatóságokat a munkabérek emelésére kényszeríti, ami bár előnyére van az alkalmazottaknak, de végeredményben nemzetgazdasági szempontból az ország egész nagy munkaközösségére hátrányos.

A községi üzemek tehát a vezetés tekintetében

az alkalmazásban lévő tisztviselőkben olyan rendkívüli előnnyel rendelkeznek, amelyhez hasonlót a magánvállalkozás soha el nem érhet. Ennek a körülménynek tulságosan hátrányos voltát a magánüzemek csak azért nem érzik, mert a községek rendelkezésére álló előnyös eszközök igen sokszor vannak olyan vezetők kezében, akik az üzleti életet a maga közvetlenségében nem ismerik s így a körülményekhez képest eredményes tevékenységet nem tudnak kifejtteni.

A felsorolt eszközök által az állami és községi üzemek olyan előnyökkel rendelkeznek, amelyek a magánvállalkozás terén mind ismeretlenek s ha ezeket az eszközöket a közüzemek vezetői eredményesen fel is használják, a magánvállalkozás olyan versennyel áll szemközt, amellyel boldogulni nem képes. Országos viszonylatban az eredmény azt mutatja, hogy a veszély, amely ilyen formán a magánvállalkozást fenyegeti nem olyan nagy, amint azt általában hangoztatják, de ahol érvényesül, ott a helyi vállalkozást megfosztja a boldogulás lehetőségétől.-

Ezt igazolja az elmélet mellett kialakult helyzet is s innen van, hogy a helyi érdekeltségek panasza a legelkeseredettebb. Különösen a kisebb városokban bizonyulnak a közüzemek erős versenytársaknak, ahol a magánvállalkozás részéről megnyilvánulható verseny a kis mérvű fogyasztás és a rendszerint kis tőkével való rendelkezés következtében nem is érvényesülhet.

A közüzemeknek úgy a fenntartása mellett mint ellen számos érv hozható fel, amelyek elméleti alapon alá támaszthatók. A vizsgálódás szempontjából azonban ez nem elegendő s a gyakorlati életben mutató hatásaik figyelembe vételével kell működésüket bírálat tárgyává tenni.

F.

Mit jelent a közüzemek működése az iparnak és kereskedelemnek.

A közüzemek működésének az iparra és kereskedelemre háruló hatását tárgyilagosan és elfogulatlanul úgy állapíthatjuk meg, ha pontosan megvizsgál-

juk a hatósági üzemek fenntartása mellett és ellen felhozott érveket.

Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a hatósági üzemek fenntartása mellett és ellen két szélsőséges felfogás küzd egymással szemben. Megállapíthatjuk, hogy mind a két szélsőséges irányzat felfogásában vannak olyan indokok, amelyek helytállóak és feltétlenül tiszteletben tartandók, csak hogy ezeket az ellenkező felfogású párt hívei nagyon lekicsinylik. Nyilvánvaló, hogy e tekintetben csak úgy lehet áttekintő képet nyerni, ha mind a két nézet szempontjából vizsgáljuk külön-külön a hatósági üzemek működését s azután próbáljuk az ellentéteket közös nevezőre hozni.

Nézzük először azokat a szempontokat, amelyek a közüzemek fenntartása mellett szólnak.

Az egyéni szükségletek kielégítésének tömegjelenségénél azt tapasztaljuk, hogy ezeknek zavartalan ellátásában az állam, város, község is részt-

vesz, még pedig a hiányérzetek különfélesége szerint különböző mértékben. Közelebbről vizsgálva ezt az állami, városi vagy községi beavatkozást azt látjuk, hogy az ilyen szükségletek kielégítésére alkalmas javak előállítására a magánvállalkozás egyrészt nem alkalmas, de nem is indokolt és kívánatos, hogy magánosok vállalkozzanak erre, mert a magánvállalkozás ösztönzőjének, a nyereségnek itt nem szabad érvényesülnie a mert az üzletmenet jövedelmezősége vagy kizárt vagy legalább is csekély. A lakosság legelemibb életszükségleteinek ellátására hivatott és a fejlődésre nagy hatással bíró üzemek egy része a nyereség reményével nem kecsegtet, nem pedig azért, mert ezek főleg oly elemi szükségletek kielégítését célozzák, mely szükségleteknek a legjobb kielégítése a köz szempontjából döntő fontosságu.

- Egészen természetes, hogy ilyen előfeltételek esetében a magántőke tartózkodó lesz s ha mégis belemegy a vállalkozásba, úgy az üzletvitelnél az anyagi szempontokat igyekszik kidomborítani, ami viszont

hátrányos lesz a közre nézve.-

A hatósági üzemek bizonyos meghatározott csoportjának létesítését tehát a magántőke tartózkodása szükségessé teszi.

A közüzemek fenntartása mellett szóló másik érv az, hogy az elemi közszükségletek kielégítése olyan nagy fontosságú közérdek, hogy azt a magánvállalkozók kénye-kedvére bízni nem lehet s ebbe a hatóságnak, mint a közérdekek legfőbb védelmezőjének be kell avatkoznia. Ezek a szolgáltatások mind tömegjellegűek. Ilyenek az áramszolgáltatás, vízellátás, csatornázás stb. Ezeknek a szükségleteknek a kielégítése közérdeket képez s a hatóság beleszólása nemcsak kívánatos, hanem szükséges is. Tekintettel arra, hogy az ilyen tömegszükségleteknek a kielégítése a fejlődés legújabb eredményeinek a felhasználásával csak ott lehet végbe, ahol az megfelelő körü fogyasztásra talál, az ilyen modern berendezésekkel csak városokban és nagyobb községekben találkozunk. Így jut ezeknek a nagyfontosságú intézményeknek a fenntartása a

városok és községek feladatkörébe. Ezek az üzemek technikai sajátságuknál fogva is magukban hordják a monopól jelleget. Ezt a monopól jelleget elérhetővé ugyan a magánvállalkozás is, azonban az a fentebb már említett oknál fogva erre nem vállalkozik s elvi szempontból is indokolható, hogy a köz érdekei jobban vannak megvédve, ha egy nagy jelentőségű monopólium kihasználása magának a köznek és nem egyeseknek van biztosítva és az ilyen monopólistikus jellegű jogokból származó jövedelem nem az egyest, hanem a közösséget illeti. Hozzájárul ehhez még az is, hogy a közhasznú üzemek tervszerű létesítése és egységes állami, városi vagy községi kezelése eredményesebb, még pedig nem csupán város-fejlesztési és városépítési érdekek megóvása, hanem azon gazdasági követelés biztosítása céljából is, hogy a közszolgáltatások ára olcsó legyen. Abban a tényben, hogy az állam vagy a város közérdekből az összesség jóléti és gazdasági érdekében létesíti a közüzemeket, adva van a közüzemek keletkezésének erkölcsi alapja.

Fentiekben a közüzemek fenntartása mellett nyilatkozó álláspont indokai vannak felsorolva, alábbiakban következik a másik szélsőséges irányzat érvelésének indokolása, amely a hatósági üzemek teljes megszüntetését követeli.

A közüzemek létesítése sehol sem ment simán s létesítésüket mindenütt hosszú viták előzték meg. A közüzemek harcolói főleg két szempontot hoznak fel. Az egyik az üzemek fenntartásával kapcsolatosan jelentkező pénzügyi nehézségekre hívja fel a figyelmet, a másik indok, mely a magántőkét tulzott pártfogásba veszi, a közüzemek létesítésével a magánvállalkozást ért sérelmeket helyezi előtérbe s így érvel a maga szempontja mellett.

- A pénzügyi természetű ok az, amely a legjobban növeli a közüzemek ellenzőinek a táborát. Az a tetszetős beállítás, amely az üzemeket jövedelemforrásoknak tekinti, amelyek feleslegeket szolgáltatnak be a közületi háztartások javára s ez által csökkenteni vélik azokat a terheket, mellyel az adófi-

zető polgároknak kell a közszükségletek fedezéséhez hozzájárulni. Hazai viszonyainkban e látszattal szemben a valóság a következőket mutatja.

Az 1929/30. évi állami költségvetésben az állami üzemek előirányzata szerint az összjövedelmezőség 19.997.000 pengő, melyből 18.697.000 pengő van előirányozva az egyes üzemek beruházásaira. A legfőbb jövedelmi forrás a posta 9.5, majd a vasut 6.5 millió pengős hozamaival. Ha a végeredményt nézzük azt látjuk, hogy ezek a deklarált állami üzemek mindössze 1.300.000 pengőt jövedelmeznek, ami viszont azt igazolja, hogy az államháztartás szempontjából jelentőséggel nem bírnak. Az üzemek tehát legfeljebb önmagukat finanszírozzák, mert a kimutatott feleslegek a beruházások költségeinél eltűnnek apró kiadásokra és kamatra.

Az adófizetők szempontjából az állami üzemek e szerint semmiféle könnyebbséget és előnyt a közre nézve nem jelentenek. A végeredményt nézve hasonló a helyzetkép a fővárosi, a vidéki városi és közsé-

gi közüzemek működésénél is. A közüzemek feleslegének jelentékeny része az üzemeknél marad és terjeszkedésük tartalékaul szolgál. Ez által a polgárság kétszeres hátrányt szenved: az üzemek bevételei az adóterhek csökkentéséhez nem járulnak hozzá, a másik részről pedig a nyereségek tartalékolása, a polgárságnak versenyt támaztó közüzemek létesítésére vagy terjeszkedésére szolgál.

A második szempont, amely miatt szintén igen sok panasz hangzik el a közüzemek ellen az elsővel szorosan összefügg, amennyiben a látszólag elért eredményt az ipart és kereskedést folytató egyének elmaradt hasznának minősítik. Ez a felfogás a hatósági üzemek teljes leépítését követeli, mert azokban semmi egyebet nem lát, mint a magánvállalkozásnak olyan konkurrensait, melyek oly versenyfeltételekkel rendelkeznek, amínóket a magánosok soha el nem érhetnek. Ez azonban tulzott felfogás és kívánsága nagyon radikális. Átmenet nélkül még azoknak az üzemeknek a leépítése is katasztrófát jelentene, amelyeknek működ-

dését a magánvállalkozás pótolhatná. Az tény, hogy a közüzemek igen előnyös helyzetben vannak a magánosokkal szemben, ebből azonban olyan következtetést levonni s általánosítani, hogy minden közüzem megszüntetendő, nem lehet. Nem lehet pedig azért, mert a közüzemek nem minden esetben versenytársak, hanem csak ott, ahol a magánvállalkozás mellett működnek, a monopól jellegű üzemek ezek sorában azonban nem szerepelnek.

Igy jutunk el a két szélsőséges álláspont közötti harmadik és helyes felfogáshoz, amely a túl radikálisok hevét fékezi s a konzervatívok álláspontját a változott viszonyokhoz formálja.

A két ellentétes irányzat felfogását tehát közelíteni kell egymáshoz, hogy a közüzemek működéséről és annak jogosultságáról meggyőződhesünk. Kérdés vajjon van-e egyáltalán szükség a közüzemek működésére s ha igen, ugy ez milyen téren érvényesüljön s milyen terjedelmű legyen.

A közüzemek fenntartása bizonyos teljesítmények

szempontjából nemcsak megtűrhető, hanem egyenesen követelmény kell, hogy legyen. Az érvényesülés köre azonban szigoruan megállapítandó s az nem terjedhet túl azokon a vállalkozásokon, melyeket a magánvállalkozás nem láthat el s amely a közgazdaságilag szükséges, de nem hasznót hajtó teljesítmények ellátásának áll a szolgálatában.

Az ellenzéki álláspont tehát az elfogulatlan kritika szempontjából mérsékelendő, mert a közérdek a fenntartani kívánt közüzemek működésétől igen fontos szükséglet kielégítését várja. Ebből a szempontból tehát helyes az a felfogás, hogy a hatósági üzemek működésének igenis van tere, de ez kizárólagos és meghatározott korlátok közötti érvényesülési tér.

Ezzel a közérdekű szolgáltatással próbálják alátámasztani nézetük helyességét az egész vonalon azok, akik a közüzemek fenntartását kívánják. De teljesen ez a nézet sem állhat meg. Az a sokat hangoztatott érv, hogy a hatósági üzemek működése árcsökkentő hatást eredményez, nagyon nehezen mutatható ki s egyál-

talán nem bizonyítható. Különösen nehéz a helyzet e tekintetben a monopólisztikus jellegű üzemeknél, ahol hiányzik a magánüzemek versenye, amelynek áraival vagy díjszabásaival a hatósági üzem árpolitikáját össze lehetne hasonlítani. A közüzemek működésével kapcsolatosan pedig az árak alakulásában azoknak árnivelláló szerepéről beszélni - ennek érvényesülési hiánya miatt - egyáltalán nem lehet. Erről szó csak akkor lehetne, ha olyan helyzet adódna, amikor az egyes cikkeknel mutatkozó áremelkedésekkel szemben ellensúlyozásként az üzem piaci tevékenysége az áru tömeges piacra dobásával érvényesült volna. Mindezideig azonban példa még nem volt arra, hogy a hatósági üzem tömeges kínálatával az árakat le tudta volna és legkevésbé is le akarta volna szállítani.

A két uralkodó és egymással szembenálló álláspont mellett tehát a közüzemek működése tekintetében a helyes irányzat csak az lehet, amely a kettő között helyezkedik el. Így tehát egy bizonyos térré korlátozódva a közüzemek működésének külön hi-

vatottsága van, melynek a betöltése elsőrendű közérdek. A közüzemek fenntartásánál tehát, - amelyet a fenti szempont bizonyos mértékben feltétlenül megkíván - a legfőbb indok a közérdek és nem lehet soha sem egyedül az anyagi momentum. Ez a hatósági tevékenység tehát arra a térre nem terjedhet ki, ahol azt az egyetemes közérdek feltétlenül nem kívánja meg, mert ezzel útját állná az egyéni boldogulásnak és vállalkozó szellem érvényesülésének. Már meglévő és virágzó vállalatok néznének szembe a pusztulással, ami nemcsak magára az egyéni vállalkozásra volna káros hatása, hanem közvetve az ország közgazdaságát is hátrányosan befolyásolná.-

Nem érvényesülhetnek ezek szerint a hatósági szervezetben a kézműves és házi iparjellegű és beszerző üzemek, mert ezeket a magánvállalkozó iparos vagy kereskedő, mint közvetlenül érdekelt fél jobban tudja gazdaságosan vezetni, mint a hatósági kéz. Az ilyen vállalkozások közüzemesítése általános dráguláshoz

vezetne, mert a hatósági üzemek termelése — a szakszerűség hiányának kisebb-nagyobb foka miatt — rendszerint drágább mint a magánvállalkozóké. Ahol ez az eredmény mutatkozik, ott már nem az előrelátó, tervszerű s a közérdek kielégítésére irányuló gazdasági politika érvényesül, hanem a pártpolitika, amely hangzatos jelszavakkal akar magának alkalmas időre párthiveket szerezni.

Szigoruan nem lehet megállapítani azt a határt, amely megvonhatná a magán és a hatósági vállalkozás érvényesülése között az elválasztó vonalat, mert ennek feltételei esetenként változóak s a helyi viszonyok mindenkor szolgálhatnak speciális karakterrel.

Mindezen körülmények figyelembe vételével tehát csak általános szabály állítható fel, mely úgy az egyes, mint közvetve a köz érdekében azt a szigorú és mindenkor szem előtt tartandó szabályt állítja fel, hogy közüzem csak ott és akkor létesíthető, ha és ahol úgy a fejlődés mint az egyén és közvetve a

köz érdeke is ezt megkívánja és indokolja.--

G.

A közüzemi kérdés alkalomszerűsége.

Az utóbbi időben a közüzemek működésével kapcsolatosan igen sok hang hallatszik, amelynek kizárólagos okát a hatósági üzemek részéről a magánosokkal szemben megnyilvánuló versenyben keresni nem lehet.

Ennek a kérdésnek a napirendisége szorosan összefügg azzal a súlyos gazdasági válsággal, amely manapság világjelenség. Kétségtelen, hogy a legfőbb ok gyanánt az előnyös helyzetben lévő közüzemek versenyében találjuk meg az indító okot, de idetartozik mindenekelőtt a nyomasztó munkanélküliség valamint a fogyasztói és hitelkrízis.--

Ipari és kereskedői körökben állandó számítások és előterjesztések tétetnek arra vonatkozólag, hogy a gyárszerű hatósági üzemek munkáinak magánosok részéről való elvégzése által mennyi munkanélküli kéz és hány család találná meg a kenyerét.

Pénzügyi körök részéről a hitelkrízisre vonatkozólag az a felvilágosítás, hogy a kiskereskedő és kisiparos akár évtizedes működése és hitelképessége is most annyira bizonytalan, hogy csupán a jó hírnév s a hosszú kereskedői vagy ipari működés nem lehet egyedüli alap a kölcsön fedezetére, mert tényleges fedezet vagy nincs vagy ha ilyent tudnak is felajánlani, az már annyira tulterhelt, hogy a hitelkielégítést nemcsak a rideg bankszerűség, hanem még a humanitárius szempontok szem előtt tartása mellett sem lehet teljesíteni.

A magánvállalkozás körében is oly éles az egyes szakmák között a verseny, hogy az árkalkulálás nagyobb tételeknél is a fillérekig megy s a fogyasztók gyenge fizetőképessége, továbbá az általános eladósodottság a számításokat igen sokszor keresztülhúzzák.

Mindezek a körülmények idézik elő a fogyasztóképesség csökkenését, amelynek hatását legérzékenyebben az iparos és kereskedő osztály érzi, a tár-

sadalom minden osztályára pedig általánosan jellemző a szegénység.

A kereskedelem és ipar sivár helyzetét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a kormány komolyan foglalkozik a hitel ellátás kérdésével, /:kiskereskedelmi és kisipari hitelakció:/ amely azonban sajnos a hozzá fűzött várakozásoknak egyáltalán nem felel meg, mert az akcióban résztvevő pénzintézeteknek a kormány a folyósításra kerülő összegnek csak 10. %-át bocsájtja rendelkezésre veszteség-tartalék formájában, ami azonban nagyon kis mértékű ahhoz, hogy az akció sikeres lehessen. Ezzel magyarázható meg az a tény, hogy maga a kereskedő és iparos osztály is elégedetlenséggel fogadta az akciót s több városban érdekképviselőik útján utasították azt vissza.

A súlyos helyzet enyhítését kívánja elérni a kormány azzal az intézkedésével is, amely a kartellek megrendszabályozására irányul. A törvénytervezet már elkészült s kettős támadások pergőtüzébe

került. Vannak, akik túl szigorúnak és vannak, akik túl enyhének találják. A tervezet szerint ugyanis az ugynevezett legális kartelek működése nem lesz megbénítva, ellenben ha valamely kartel üzleti politikája ellen kifogások merülnek fel, úgy a kereskedelemügyi miniszter a Kartelügyi Országos Bizottság szakvéleménye alapján intézkedéseket foganatosíthat a kartelek ellen. -

A tervezet szerint tehát a kartelekkel szemben a döntő tényező a miniszter lesz, a törvény várható eredményei tehát attól függnék, hogy miképpen fogja gyakorolni a miniszter a részére biztosított jogokat s milyen tevékenységet fejt ki a Kartelügyi Országos Bizottság, melynek tagjai részben kinevezés, részben az érdekképviselések részéről, delegálás útján nyerik megbízatásukat.

A tervezetből megállapítható, hogy az kerettörvény jellegével bír, annak jelentősége tehát nem magában a törvényben, hanem annak alkalmazási módozataiban rejlik.

Gazdasági körökben a tervezet szerinti formában az új törvénytől lényeges javulást nem igen remélnék s az összeférhetetlenségi törvény szigorítását is kívánnák, mert a kartelhatalom fő alapját jelenleg éppen az alkotja, hogy a kartelek vezető vállalataiban igen nagy számmal foglalnak helyet a törvényhozás tagjai, sőt miniszteriális tisztviselők is.

Az iparos és kereskedő érdekelttség azonban a tervezet céljainak megvalósulása esetében is csak nagyon mostohán lesz megsegítve s a helyzet javulását csak akkor remélheti, ha az összes társadalmi osztályok jobb viszonyok közé jutnak.

A gazdálkodásban a fogyasztás révén a társadalom minden rétege résztvesz s a mindenkori viszonyok hatása alól az egyes sohasem vonhatja ki magát.

Szükségleteink kielégítésénél mindegyik társadalmi osztály rá van utalva a másik tevékenységére s bármelyik osztály /:birtokos, tisztviselő, iparos, kereskedő, gazdálkodó stb.:/ megerősödése csak akkor következhetik be, ha a gazdasági válság enyhül

s így általánosan kedvezőbb viszonyok alakulnak ki.-

-

B K 10001/1954